

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla

Kaisa Koskinen (0000-0003-2152-2388)

1. Johdanto

Kielipolitiikka ei aina ole tietoista ja julkilausuttua (Spolsky 2004, 8), ja käänöspolitiikka on sitä vielä harvemmin. Grin onkin kuvannut kääntämistä ja tulkkausta kielipolitiikan Tuhkimoksi, joka saa jäädä sivuun hoitamaan arjen askareita sillä aikaa, kun sen sisarpuolet *Lingua Franca* ja Kielenoppiminen paistattelevat huomion valokeilassa (Grin 2010, 2). Virallisessa kielipolitiikassa säädelään usein lähinnä sitä, millä kielillä tiettyjen tekstien tai palveluiden pitää olla saatavilla. Huomattavasti harvemmin määritellään ja säädelään translatorsuutta eli niitä käänös- ja tulkkaustoimia, joita tarvitaan kielten välillä liikkumiseen ja eri kieliversioiden saatavuuden turvaamiseen. Käänöspolitiikka on toisin sanoen kielipolitiikkaakin useammin implisiittistä ja siksi tavoitettavissa vain käytänteitä tarkastelemalla. Sääntelyn vähäisyys antaa tulkkaus- ja kääntämisasiota tuottaville ja järjesteleville tahoille eli translatorsille toimijoille liikkumavaraa, jota heidän on mahdollista käyttää erilaisten kielipoliittisten tai henkilökohtaisten tavoitteiden edistämiseen.

Käänöstieteessä on usein harmiteltu kääntämisen ja tulkkaamisen näkymättömyyttä ja niiden ymmärtämistä vain välineellisenä ja mekaanisena toimintana. Käytännön toimijoille juuri marginaalisuus ja vallankäytön näkymättömyys tarjoavat toisaalta mahdollisuuksia sekä muokata translatorista toimintaa haluttuun suuntaan että hyödyntää translatorsuutta kielipolitiikan muokkaamiseen. Samasta syystä translatorsuus on tutkimuksellisesti mielenkiintoinen näkökulma myös Tampereen kielitilanteen tarkasteluun, vaikka se aiemmassa historiankirjoituksessa onkin jäänyt melko vähälle huomiolle (vrt. Koskinen 2014).

Tämän artikkelin peruslähtökohdat ovat seuraavat:

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

1) Aina kun päätetään, miten kielten moninaisuuden kanssa tulisi menetellä, luodaan kielipolitiikkaa (Spolsky 2004, 1).

2) Monikielisyydellä on aina myös käännöspoliittisia seurauksia (Meylaerts 2013; Grin 2010).

Näistä lähtökohdista katsottuna kieli- ja käännöspolitiikka eivät rajoitu valtiollisten ja muiden institutionaalisten toimijoiden julkilausumiin periaatepäätöksiin tai kielenkäytön sääntelyyn. Vaikka näillä on merkittävä ohjaava ja normittava vaikutus, virallisen ohjailun, sääntelyn ja suunnittelun ohella on otettava huomioon myös vallitsevat kieli-ideologiat ja asenteet sekä arjessa toteutuneet kielivalinnat ja käytännön käänös- ja tulkkaustoiminta (Spolsky 2004, 39). Kulloinkin vallitseva kielipolitiikka on tulosta siitä, miten nämä kolme tekijää – ohjaus, asenteet ja toiminta – nivoutuvat toisiinsa.¹

Kielipolitiikka on aina jonkin ajallisesti ja paikallisesti määrittyvän yhteisön kielipolitiikkaa, ja se syntyy ja toteutuu aina jossakin yhteiskunnallisessa ja kielellisessä kontekstissa. Konteksti puolestaan määrittää niin kielipolitiikan kuin sen ohjaaman toiminnankin rajoja, vaatimuksia, tavoitteita ja mahdollisuuksia. Tässä artikkelissa tarkasteltava yhteisö on Tampereen kaupungin hallinto, etenkin sen kaupunginvaltuusto. Kyse on siis nimenomaan virallisuontoisesta, hallinnollisesta kielenkäytöstä, jota usein pyritään aktiivisesti säätelemään myös valtiollisella kielilainsäädännöllä, jolloin paikallisia mahdollisuuksia aktiivisiin kielipoliittisiin linjauksiin rajoittavat kansallisesti asetetut vaatimukset. Tutkimukseni kohteena on 1800-luvun loppupuoli tammikuusta 1875 alkaen. Tuolloin aloittivat toimintansa vuonna 1873 annetun kunnallislain mukaiset uudet kunnanvaltuustot. Tarkastelen artikkelissani Tampereen kielipolitiikkaa analysoimalla valtuuston kokouspöytäkirjoista ilmeneviä translatorisia käytänteitä. Peilaan havaintojani myös aikakauden valtiollisesti määritettyyn kielipolitiikkaan ja paikalliseen kontekstiin. Kiinnostukseni kohdistuu kielipolitiikan dynaamisuuteen (ks. Grin 2010, 2), ja etenkin

¹ Politiikka ei ole englannin kielen sanan *policy* suora ja tarkka vastine, vaikka *language policy* onkin tapana suomeksi kääntää muotoon *kielipolitiikka*. Tässä tekstissä käytän sanaa *kielipolitiikka* tarkoituksellisen väljästi, tarkoittamaan sekä sitä kielen ohjailua ja suunnittelua, jota englanniksi nimitetään termillä *language policy*, että niitä kieliin liittyviä poliittisia asenteita ja kielikiistoja, joita englanniksi voitaisiin ilmaista käsitteillä *language politics* tai *politics of language*.

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorisuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

nimenomaan translatorisuuden rooliin dynaamisuuden tuottajana Tampereen kaupunginvaltuuston arjessa.

2. 1800-luvun lopun Tampere ja sen uusi kaupunginvaltuusto

1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä Tampereen paikallinen kielipolitiikka koki murroksen. Tuolloin erityisesti suomen ja ruotsin keskinäinen asema alkoi muuttua, ja ruotsinkielinen valtaeliitti ja hallinto kääntyivät vähin erin suomenkieliseksi. Murros liittyi yleisesti koko maan kattaneeseen suomen kielen aseman vahvistumiseen sekä aikakauden muihin suuntauksiin, kuten nationalismiin, kansalaisyhteiskunnan syntyyn ja hallinnon kehittymiseen, jotka ilmenivät niin Suomessa kuin muuallakin. Tampereella muutos kuitenkin korostui muun muassa siksi, että kaupunki sijaitsi keskellä suomenkielistä maaseutua ja sen työväestö oli suurilta osin suomenkielistä (ks. taulukko 1). 1800-luvun Tampereella puhuttiin monia muitakin kieliä, esimerkiksi venäjää, saksaa ja englantia, mutta ruotsi ja suomi olivat ne pääkielet, joiden keskinäisestä valtasuhteesta kamppailut käytiin, sekä paikallisen että valtiollisen kielipolitiikan osalta. Vaikka Suomi oli tutkimukseni ajankohtana osa Venäjää, ei venäjän kieli saavuttanut koskaan merkittävää asemaa Suomessa.

Taulukko 1. Tamperelaisten äidinkielet 1.10.1880. Lähde: Tampereen vuosikirja 1882. (Taulukko on alkuperäisessä muodossaan.)

äidinkieli	Miesp.	Naisp.	Yhteensä.
Suomi	5,511	7,043	12,554.
Ruotsi	463	551	1,014.
Suomi ja Ruotsi	15	12	27.
Venäjä	15	9	24.
Saksa	46	28	74.
Englannin kieli	12	12	24.
Juutalais-Saksa	11	9	20.
Muita kieliä	6	7	13.

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Sääty-yhteiskunnan ja tehtaiden isäntävallan aikakaudella suomenkielisellä alaluokalla ja tehdastyöläisillä oli hyvin vähän keinoja edistää omaa asiaansa (Haapala 1986, 91). Keskeinen taustatekijä lähidemokratian kehittämisessä ja kaupunkilaisten aktiivisessa osallistumisessa olivat myös äidinkieleen liittyvät kielelliset kompetenssit. Lähes kaikki aikuiset suomenkieliset tamperelaiset olivat jollakin tapaa lukutaitoisia, mutta vain kolmannes heistä (4 405) oli sekä luku- että kirjoitustaitoisia. Oikeus omaan kieleen oli myös merkittävä identiteettikysymys, ja suomenkielisten asukkaiden kielellisten ja koulutuksellisten oikeuksien polkeminen synnytti kasvavaa kritiikkiä (Haapala 1986, 204).

Paikallisia kielioloja määrittivät myös useat valtiolliset säädökset, joilla säädeltiin viranomaisten kielikäytänteitä suomen kieltä vähitellen vahvistaen (muun muassa virkamiesten kielitaitoa ja translaattoreita koskeva julistus 1851, kielireskripti 1863, kieliasetus 1883). Paikallisyhteisön valtasuhteet, kielijakauma ja asenteet vaikuttivat osaltaan merkittävästi siihen, millä tavoin ja millä vauhdilla säädökset Tampereella toimeenpantiin (ks. esim. Voionmaa 1932, 284). Vahvasti suomenkielisen mutta ruotsiksi hallinnoitun Tampereen kielitilanteessa kiteytyi se epäkohta, johon suomalaisuusasian keskeinen edusmies, senaattori Johan Vilhelm Snellman oli kiinnittänyt huomiota jo kieliasetusta valmisteleavassa keskustelussa:

Kun Hänen Majesteettinsa Keisari asetuksella elokuun 1. päivänä 1863 oli ilmoittanut armollisen päätöksensä raivata pois se *epäoikeudenmukaisuus, josta kahdeksan kymmenesosa maan väestöstä on vuosisatojen ajan kärsinyt, nimittäin että maan tuomioistuimet ja muut julkiset viranomaiset kaikissa toimipaikoissaan ovat käyttäneet tälle väestölle vierasta kieltä*, jota he eivät ymmärrä, ja että myöskin alioikeuksissa ovat asioitten suullista käsittelyä johtaneet tuomarit, joitten taidot tuon väestön omassa kielessä ovat varsin yleisesti olleet vähäiset, niin katson omasta puolestani, että koska Hänen Majesteettinsa on antanut senaatin tehtäväksi ehdottaa toimia, joilla Hänen Majesteettinsa määräämää uudistusta tässä asiassa valmistellaan, tulee keisarillisen senaatin laatia tämä ehdotus niin, ettei Hänen Majesteettinsa armollista aikomusta tehdä tyhjäksi toimien riittämättömyydellä, vaan tämä määräys tullaan kirjoittamaan Suomen kansan aikakirjoihin, ja tulevat polvet siunaavat sitä toimena, jonka seurauksena *tämän kansan massat eivät enää muodostaneet poikkeusta kaikkien Euroopan kansakuntien joukossa ja ainakin pääsivät lähemmäksi samoja oikeuksia maan asukkaitten vähäisen ruotsia puhuvan osan kanssa*. (11.5.1864; kursivointi lisätty)

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Vaikka hallinnon kieltä säädellään monia muita käyttöaloja tarkemmin, on hallinnonkin kielipolitiikka mitä suurimmassa määrin arkisten käytänteiden varassa. Julkilausumia merkityksellisempää on todellinen toiminta. Tampereen 1800-luvun viimeisiä vuosikymmeniä on kuvattu ”käytännön miesten, tehdaspatriunain ja kansallisten maisterien proosalliseksi aikakaudeksi” (Voionmaa 1932, 10), jolloin arvostettiin käytännöllisyyttä aiempien vuosikymmenten aatteellisuuden ja ihanteellisuuden sijaan. Sama suuntautuneisuus käytännöllisyyteen ja toimeliaisuuteen ohjasi myös kielivalintoja. Noina vuosina rakennettiin kunnallishallinnon uusi perusta ja kehitettiin hallinnollista työnjakoa, käytänteitä ja dokumentointimenetelmiä. Hallinnossa työskenneltiin yhä enemmän tekstien parissa ja niiden kautta (vrt. Heikkinen, Hiidenmaa & Tiililä 2000), ja sen myötä hallintotyön arjessa ratkottiin kaiken aikaa myös kielten ja kääntämisen kysymyksiä.

Uudesta kunnanvaltuustosta tuli myös paikallishallinnon demokratisoinnin ja modernisoinnin veturi. Vuoden 1873 kunnallislaki määräsi uudet, entistä demokraattisemmin² valitut kunnanvaltuustot vastaamaan sosiaalitoimen ja koulutuksen kehittämisestä ja jätti entiset valtakeskittymät, maistraatin ja kirkon, sivummalle. Vallan uusjako loi tilaa painopisteiden siirtymiselle ja uusien käytänteiden luomiselle.

Voionmaa (1932, 11) kuvaa 1870-lukua Tampereen ”suureksi vuosikymmeneksi” kaupungin tuolloisen kasvuvauhdin ja kehityksen vuoksi. Yksi keskeisistä kehittyvistä alueista oli kunnallishallinto, ja muuttuva kielipolitiikka oli yksi näkyvä muutoksen indikaattori. Muun Suomen tavoin hallinto oli ollut Tampereella kokonaan ruotsinkielisen eliitin käsissä. Tampereen uuteen valtuustoon valittiin useita sellaisia jäseniä, joiden joko tiedetään tai voidaan nimen ja ammatin perusteella päätellä edustaneen suomenkielistä rahvasta (edellisestä esimerkkinä kauppias Gustaf Selin, jälkimmäisestä karvari Numminen). Samalla kun kansallinen fennomaaninen ilmapiiri lisäsi ulkoista painetta käyttää suomen kieltä, synnytti valtuuston uusi kokoonpano myös sisäisiä paineita suomen ja ruotsin kielten keskinäisen aseman uudelleenarviointiin valtuuston työskentelyssä.

Hallinto on luonteeltaan kielellistä toimintaa, ja erilaiset asiakirjat ovat olennaisia hallinnon toimintakyvylle ja legitimitetille. Monikielisessä yhteisössä olennaista on myös se, millä kielillä

² Nykyaikaan verrattuna veroäyriihin sidotun äänioikeuden demokraattisuus oli kuitenkin edelleen rajallista, vaikka yhä useammat pääsivätkin äänestämään. Esimerkiksi koko tehdastyöläisten suuri joukko jäi vielä tässä vaiheessa tyystin vaille äänioikeutta (ks. Rasila 1984, 430–432).

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

asiakirjat tuotetaan ja mitä kieliä hallinto käyttää toisaalta omassa sisäisessä toiminnassaan, toisaalta eri yleisöjen ja asiakkaiden kanssa (Koskinen 2013). Näiden käytänteiden kehittäminen oli uuden kunnallislain myötä syntyneiden valtuustojen keskeisimpiä tehtäviä vuodesta 1875 eteenpäin. Sekä valtuustomiesten oma kielellinen tausta että heidän näkemyksensä kunnallisesta demokratiasta vaikuttivat siihen, millaisia kielellisiä ja translatorisia käytänteitä he ajoivat ja millaisiin toimiin heillä oli mahdollisuus ryhtyä. Myös yhteiskunnallinen konteksti asetti omat rajoitteensa. Kääntämisen ja tulkkauksen kysymyksiä ei voitu ratkaista ammattimaisten kääntäjien ja tulkkien avulla, sillä heitä ei oikeastaan Suomessa ollut. Käännösalan ammattikunta oli Suomessa vasta muotoutumassa (Paloposki 2016). Joitakin kääntäjän virkoja oli jo aiemmin perustettu kuninkaan kansliaan Tukholmaan ja sittemmin senaatin kansliaan ja lääninhallituksiin. Paikallishallintoon kääntäjiä saatiin kuitenkin vasta myöhemmin. Tampereen ensimmäinen tiedetty päätoiminen kääntäjä oli raastuvanoikeuden ja maistraatin suomen kielen kääntäjä Karl Werner Palander, joka aloitti toimessa vuonna 1884. Sen sijaan 1870-luvun tamperelaisten joukossa ei tiedetä olleen ammattikäntäjiä, mutta satunnaisia käännöstitöitä tilattiin muun muassa kieltenopettajilta (ks. esim. Tampereen vuosikirja 1879, 53, 59; 1882, 8).

3. Kaupunginvaltuuston kielipolitiikan vaiheet

Uuden valtuuston aloittaessa tammikuussa 1875 ei ollut vielä olemassa hallinnollisia rutiineja tai kielikäytänteitä kaksikielisyyden toteuttamiseksi. Sen vuoksi käytänteitä ryhdyttiin kehittämään heti ensimmäisessä kokouksessa. Puheenjohtajana toiminut kaupunginlääkäri Otto Blåfield ehdotti, että kaikki valtuuston jäsenet saisivat käyttää kokouksissa ruotsia tai suomea valintansa mukaan. Ellei puhuja itse kykenisi esittämään asiaansa molemmilla kielillä (eli tulkkaamaan omaa puhettaan), hänelle tarjottaisiin tulkkausapua. Merkille pantavaa oli valtuuston aktiivinen pyrkimys reseptiiviseen kaksikielisyyteen eli sellaiseen vuorovaikutukseen, jossa kukin puhuja saa käyttää itselleen luontevampaa kieltä ja kuulijat ymmärtävät molempia, samoin kuin tulkkauksen mieltäminen puhujan – eikä kuulijan – kielitaidon paikkaamiseksi. Vapaaehtoiseksi tulkiksi ilmoittautui yksi valtuuston jäsenistä, pastori Törnudd.

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Samassa yhteydessä päätettiin, että pöytäkirjat laaditaan vain ruotsiksi ja ainoastaan päätökset kirjataan myös suomeksi. Päätöksen takia arkistoihin tallennettujen kokouspöytäkirjojen keskustelut on kirjattu yksikielisinä eikä pöytäkirjojen tiivistävästä ja referoivasta käännöksestä enää ilmene, mitkä puheenvuorot pidettiin milläkin kielellä, eikä etenäkään se, miten ja missä määrin tulkkausta käytettiin. Valtuuston enemmistö katsoi ”taloudellisuuden ja oikeudenmukaisuuden” tasapainottuvan parhaiten siten, että päätökset käännetään suomeksi ja keskustelu referoidaan vain ruotsiksi. Ruotsinkielisessä pöytäkirjassa keskustelun kulkua kuvataan seuraavasti:

Widare företage på Ordförandets framställning till diskussionen, hvilketdera språket, det finska eller svenska, skulle vid Stadsfullmäktiges Sammanträden begagnas, hvarvid utan vidare diskussion beträffande de muntliga andragandena beslöts, att en hvar vore berättigad att efter behag begagna sig av hvilketdera språket som helst, men att då den andragande icke sjelf återgaf sina yttranden på bägge språken, tolkning äfven på det andra språket skulle ske, och åtog sig Pastor Törnudd att såsom tolk fungera. Frågan däremot, på hvilketdera språket protokollen vid stadsmäktiges sammanträden äfvensom öfriga skrivelser skulle affattas föranledde en vidlyftigare diskussion, i det några yrkade på finska, andra åter svenska språket såsom det lämpligaste, hvaremot ytterligare andra framhölle att *billigheten och rättvisan* främst borde afses vid avgörandet af frågan, och på den grund förvidade protokollens affattande på bägge språken. Wid anteckning häraf anställd omröstning, beslöts med tre rösters pluralitet, att protokollen skulle skrivas på svenska språket, men att derjemte besluten skulle [i skavkat] äfven på finska språket i protokollen återgifvas. (20.1.1875, § 4; kursivointi lisätty)³

Kielikäytänteitä määrittävä suomenkielinen pykälä on pöytäkirjassa – tehdyn päätöksen mukaisesti – ruotsinkielistä lyhyempi tiivistys siitä, mitä päätettiin:

Kaupungin-valtuusmiesten kokouksissa käytettävän kielen suhteen päätettiin, että keskusteltaissa jokaisen oikeutena on käyttää joko suomen taikka ruotsin kieltä, mutta että

³ Teksti on kopioitu käsikirjoitetun pöytäkirjan mikrofilmikopiosta.

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

pöytäkirjat ja muut kirjoitukset tehdään ruotsiksi ja ainoasti päätökset kirjoitetaan suomeksikin. (20.1.1875, § 4)

Kaupunginvaltuusto otti siis suomen kielen käyttöön myönteisen mutta varovaisen kannan, jossa suomen kielen asemaa turvattiin niin tulkkauksen kuin kääntämisenkin keinoin. Kaikkien mielestä linja ei ollut ollenkaan riittävä. Heti seuraavassa kokouksessa helmikuussa kielipolitiikka otettiin uudelleen esille (24.2.1875, § 16). Pastori Törnudd vaati puheenvuorossaan pöytäkirjoihin täyttää kaksikielisyyttä sillä perusteella, että kaikki valtuustomiehet eivät osanneet lainkaan ruotsia. Tasa-arvonäkökulma kyllä ymmärrettiin, mutta valtuuston enemmistö päätti laajentaa suomennosten käytön vain pysyvän valiokunnan päätöslauselmiin.

Pöytäkirjoista ei ilmene epäluottamusta suomen kielen käyttökelpoisuutta kohtaan. Ruotsinkieliset olivat kuitenkin kansallisella tasolla epäilleet, voisiko suomen kaltainen rahvaanomainen kieli venyä hallinnon tarpeisiin, ja aihe oli herättänyt 1860-luvulla kiivasta keskustelua. Senaatin asettama, yksinomaan ruotsinkielisistä koostunut komitea oli arvellut vuonna 1862, ettei suomesta olisi hallinnon kieleksi. Myös Snellman oli edellä mainitussa puheenvuorossaan (11.5.1864) esittänyt, että hallinnon tekstien haasteellisuuden vuoksi niitä laatimaan pitäisi asettaa ensisijaisesti sellaisia miehiä,⁴ joilla oli jo runsaasti kokemusta vastaavista tehtävistä *ruotsiksi*:

Mitä harkinta ja kaikkien maitten kokemus tällä kohden osoittavat, sen todistavat myös oman maamme olot, sillä täälläkin ne nuoret miehet, joitten äidinkieli on ruotsi ja jotka ovat tällä kielellä nauttineet kaiken opetuksensa, eivät silti pysty laatimaan vähäpätöisimpiäkään virallisia asiakirjoja ilman käsillä olevaa mallia. Siksi on ehdottoman välttämätöntä, että jos suomea on tarkoitus käyttää virkakielenä, niin sen alulle panijoitten tulee olla kokeneita miehiä, jotka ovat tottuneet laatimaan tällaisia asiakirjoja ruotsin kielellä.

⁴ 1800-luvun hallinnon kääntämisen historia ja kunnallishallinnon historia ovat Tampereella miehisiä. Naisia ei ollut mukana toiminnassa, vaikka Tampere tuolloin olikin asukkailtaan poikkeuksellisen naisvaltainen kaupunki (Rasila 1984, 219).

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Myös valtuuston toiminnan alkuvaiheista ilmenee hyvin, miten riippuvainen suomen kielen käyttö virkakielenä oli aluksi yksittäisten kielenkäyttäjien kokeneisuudesta. Valtuuston päätösten kirjalliset käännökset olivat käytännössä valtuuston sihteerin harteilla. Tamperelaisilla oli onnea suomen kielen edistämässä, sillä ensimmäiseksi sihteeriksi valittiin maisteri F. E. Jernberg, joka oli innokas suomalaisuusmies ja muun muassa ruotsin ja suomen kielen lehtori sekä *Tampereen Sanomien* toimittaja. Hänellä oli kielitaidon lisäksi kokemusta niin suomen kielen käytöstä eri tekstilajeissa kuin myös kääntämisestä. Hän muun muassa suomensi *Aamulehden* ruotsinkielisen päätoimittajan pääkirjoituksia (Sinisalo 1970, 272). Jernbergin laatimat pöytäkirjat ovat varsin kaunista ja sujuvaa suomea (ks. esim. 20.1.1875, § 4 yllä). Ruotsia osaamattoman lukijan tueksi Jernberg sijoitti käännöksiinsä napakoita tiivistelmiä niiden sisällöistä. Jos joillakuilla valtuuston jäsenillä oli ollut epäilyksiä suomen kielen taipumisesta hallinnon kieleksi, Jernbergin tekstit hälvensivät niitä varmasti. Historioitsija Uno Sinisalo (1932, 183) nostaa Jernbergin avainasemaan valtuuston kielipolitiikan muovaajana:

[Maisteri Jernberg] oli suomalaisuuden ensimmäisiä rohkeita ja voitokkaita taistelijoita Tampereen kunnallisessa elämässä ja etupäässä hänen ansiotansa oli, että suomenkieli [sic] otettiin kaupunginvaltuustossa alun pitäen käytäntöön ja sittemmin kokonaan hallitsevaksi.

Käytäntö oli kuitenkin horjuva, ja kun Jernberg joutui luopumaan sihteerin tehtävistä muiden kiireiden vuoksi kesällä 1875, ei seuraajaksi nimitetty E. Wigrén oikein hallinnut ruotsinkielistenkään pöytäkirjojen tekoa ja käännökset jäivät usein kokonaan puuttumaan. Pian tehtävää jatkoi A. Hildén. Hänen suomen kielensä on nykylukijasta yhtä sujuvaa kuin Jernberginkin, mutta hänen laatimistaan pöytäkirjoista puuttuu Jernbergin viestinnällinen ote. Hildén käänsi usein sanasta sanaan vain päätökset: ”Päätettiin hyväksyä valiokunnan lausunto” (ks. esim. 17.11.1875). Ruotsia taitamattoman lukijan arvattavaksi jää, mitä valiokunta itse asiassa lausui. Virkasuomen koukerot ja monipolvisetkin lauserakenteet sen sijaan sujuivat Hildéniltä mainiosti, kuten seuraava esimerkki osoittaa:

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Päätettiin jättää mietinnän antaminen ehdotuksesta uuteen asetukseen kaupasta ja elinkeinoista viisijäseniselle valiokunnalle, jonka tulee kaupunginvaltuusmiesten puolesta antaa kysymyksessä oleva mietintö, sekä valittiin siihen valiokuntaan jäseniksi [lista nimiä].
(22.9.1875, § 7)

Vaikka translatorsuus olikin horjuvaa ja sidoksissa yksittäisten toimijoiden osaamiseen, tahtoon ja vaivannäköön, sen avulla luotiin pohjaa suomen kielen käytölle Tampereen kunnallishallinnossa. Kaupunginvaltuusto ei aluksi kyennyt toteuttamaan läheskään täydellistä kaksikielisyyttä, mutta oman toimintansa ohessa se edisti suomen kielen käyttöä myös kahdessa muussa keskeisessä kunnallisessa instituutiossa, maistraatissa ja rahatoimikamarissa. Etenkin maistraatin kanssa valtuuston kanssakäyminen oli vilkasta. Maistraatti edusti vanhaa hallintokulttuuria, valtuusto puolestaan uutta. Asetelma niiden välillä oli jännitteinen, sillä uudelle kaupunginvaltuustolle oli siirretty osa maistraatin aiemmasta vallasta (Rasila 1984, 440–443). Siinä missä valtuusto pyrki edistämään suomenkielistä hallintoa, maistraatti ja etenkin pormestari Frederic Procopé olivat tiukasti ruotsinkielisiä. Translatorsuusvaateita käytettiin valtakamppailun aseena: maistraatti lähestyi valtuustoa sinnikkäästi ruotsiksi, ja valtuusto lähetti yhtä sinnikkäästi maistraatille pyyntöjä toimittaa materiaali myös suomeksi. Valtuustolla oli valtiollisen kielipolitiikan antama tuki, kun taas Procopé nautti kaupunkilaisten suosiota. Maistraatti suomenkielistyikin vasta hänen jäätyään eläkkeelle vuonna 1903.

Kaupunkilaiset olivat muutoinkin kieliasiassa edustajiaan pragmaattisempia ja vähemmän ideologisia ja lähettivät omat kirjalliset anomuksensa valtuustolle yleensä ruotsiksi. Valtuuston ensimmäisenä vuonna saamista 129 kirjeestä suomenkielisiä oli vain kuusi. Niistä neljä oli lähettänyt yllä mainittu pastori Törnudd, joka ajoi suomen kielen käyttöalan laajentamista virkakonteksteihin myös muissa rooleissaan. Vaikka suomenkieliset kaupunkilaiset joutuivat usein turvautumaan kirjuri-kääntäjän apuun ja vaikka lopputuloksen kielellinen tyylikkyys jätti toisinaan toivomisen varaa, oli ruotsinkielisen hallinnon perintönä syntynyt kielipoliittisia oletuksia, joiden mukaan ruotsinkielisyyden arveltiin voivan edistää kirjeen lähettäjän tavoitteita suomea paremmin (ks. myös Voionmaa 1932, 284).

Valtuustossa suomen kielen asema vahvistui nopeasti. Hyvien sihteerien ohella keskeistä oli valtuuston puheenjohtaja Otto Blåfieldin antama tuki. Koska valtuuston kokous on virallinen kokous, joka perustuu hierarkkisiin osallistujarooleihin, on puheenjohtajalla paljon valtaa määrittää,

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

millä tavoin kielipolitiikkaa toteutetaan valtuustotyön arjessa (ks. myös Koskela, Koskinen & Pilke 2017). Siviilityössään kaupunginlääkärinä Blåfield oli jatkuvassa kanssakäymisessä kuntalaisten kanssa, ja hän osasi itse niin ruotsia kuin suomeakin. Hänen translatorsuudelle antamansa tuki ilmenee valtuuston pöytäkirjoista, mutta niiden varassa ei voi todentaa, toimiko hän itse tulkkina tai kääntäjänä kokouksissa. Valitettavasti pöytäkirjoista ei voi rekonstruoida keskustelujen yksityiskohtaista kulkua ja kielenvaihtelua. Blåfieldin profiilin, dokumentoidun käännöstoiminnan ja demokraattisen ideologian perusteella voi silti olettaa, että hän on hyvinkin saattanut toimia myös omien puheenvuorojensa tai muiden esittämien kantojen tulkkina. Blåfieldin tiedetään joka tapauksessa vastanneen Tampereen kaupungin ensimmäisten vuosikirjojen koostamisesta ja että hän siinä tehtävässään myös suomensi tekstejä. Tavoitteena oli kuntademokratian edistäminen, kuten Blåfield perustelee vuosikirjan esipuheessa:

Jos aika-ajoin ilmaantuisi sellainen kirjanen, joka muun muassa sisältäisi silmäys ainakin lähimmän edellisen ajanjakson kaupungille tärkeimpiin määräyksiin, niin monet yhteiskunnalle tähdelliset seikat unohtumasta paremmin säilyisivät, ja *yhteiskunnan jäsenet saattaisivat helpommin seurata sen asioita*. (Vuosikirja 1881; kursivointi lisätty.)

Myöhemmät vaiheet osoittavat, että Blåfield erosi monista muista suomen kielen asemaa tukeneista siinä, että hänelle translatorsuus oli keino tukea kaksikielisyttä. Alkuvaiheessa se osui yksiin suomalaisuusmiesten tavoitteiden kanssa; myöhemmin blåfieldiläinen kaksikielisyysajattelu jäi vähemmistöön, kun sen perusteella olisi ollut tarpeen tukea ruotsin asemaa (ks. myös Koskinen, tulossa). Valtuuston ensimmäisten toimintavuosien aikana suomi vakiinnutti nopeasti asemansa. Jo vuonna 1878 kielten välinen suhde oli kääntynyt niin, että suomi oli kokousten ja pöytäkirjojen ensisijainen kieli ja vain päätökset käännettiin myös ruotsiksi. Vuoden 1882⁵ aikana ruotsinkieliset päätöksetkin jäivät vaivihkaa pois. Vuonna 1886 niitä vaadittiin takaisin, mutta ehdotus hävisi äänestyksen, ja yksikielinen suomenkielisyys sai sinettinsä (Rasila 1984, 571). Selityksiä käänteeseen nopeudelle voidaan hakea monesta suunnasta: Kansallisella tasolla asenneilmapiiri ja kielilainsäädännön eteneminen antoivat tukea suomen kielen vahvistamiselle myös kuntatasolla. Vahvistuva työväenaate, (suomenkielisen) porvariston aseman nousu ja demokratiapyrkimykset

⁵ Rasila esittää muutoksen tapahtuneen vuonna 1881, mutta ruotsinnokset jäivät pois pöytäkirjoista vasta 1882.

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

loivat painetta luoda entistä osallistavampia kielikäytänteitä. Siinä missä tarve suomelle kunnallishallinnon kielenä nousi tamperelaisten aidoista viestinnällisistä tarpeista, ruotsin aseman säilyttäminen oli pikemminkin identiteettipolitiikkaa kuin viestintää, sillä suomea osaamattomien ruotsinkielisten määrä oli Tampereella vähäinen. Uudet yhteiskunnalliset rakenteet vastasivat muuttuneeseen maailmaan myös kielipoliittisin keinoin. (Ks. myös Koskinen, tulossa.)

4. Arjen käännöspolitiikkaa: kyky, tilaisuus ja tahto

Käännöstieteessä on viime vuosina pohdittu paljon kääntäjien toimijuuden laatua ja määrää (ks. mm. Kinnunen ja Koskinen 2010). Kuten edellä olevasta kuvauksesta ilmenee, yksittäisten toimijoiden tahtotila ja toimintakyky olivat keskeisiä tilanteessa, jossa kielipolitiikka oli dynaamisessa vaiheessa. Grin (2010, 16) luettelee kolme ehtoa sille, että ihmiset käyttävät tiettyä kieltä: heillä pitää olla siihen taitoa, tilaisuuksia ja tahtoa. Sen vuoksi kielipoliittisilla toimilla tulee pyrkiä vaikuttamaan kaikkiin kolmeen. Samaa voidaan sanoa translatorsuudesta ja käännöspolitiikasta: Toimijoilla tulee olla sekä kahden kielen osaamista että taitoa liikkua niiden välillä. Heillä pitää olla tilaisuuksia toimia translatorsesti, ja heillä täytyy olla motivaatiota ja halua siihen. Jos ajatellaan, että käännöspolitiikan tehtävänä on tukea kääntämistä, sillä tulee myös pyrkiä vaikuttamaan kaikkiin kolmeen osa-alueeseen.

Translatorsuutta ei voi olla ilman yksilöitä, joilla on taito käyttää useampaa kuin yhtä kieltä. Artikkelin tapauksessa keskeistä oli suomen ja ruotsin osaaminen. Tampereella oli virallisen tilaston mukaan vain kourallinen kaksikielisiä asukkaita (taulukko 1), mutta voidaan olettaa, että monet äidinkieleltään suomenkieliseksi tilastoidut osasivat ruotsia toisena kielenä. Sama ei välttämättä pätenyt toisinpäin, sillä ruotsinkieliseksi rakentuneessa yhteiskunnassa ruotsinkielisillä oli huomattavasti vähemmän kannustimia suomen opintoihin. Puhetaito ja kahden kielen hallinta antoivat toimivaltaa Jernbergin kaltaisille keskeisille henkilöille. Jernbergiä on kuvattu muun muassa seuraavasti:

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Hänen vahvoja puoliaan oli erityisesti toisin ajattelevain katsantokantaan vaikuttaminen, jossa hänen kaunopuheisuutensa, pureva ivansa ja loogillinen terävyytensä sekä molempain kielten täydellinen hallitseminen takasivat hänelle menestyksen. (Sinisalo 1932, 183.)

Koska muodollista kääntäjänkoulutusta ei ollut, saattoi käännös- ja tulkkaustaitoja oppia vain käytännön kautta. Kaupunginvaltuustossa Jernberg kuului kokoneeseen ja jo ennalta kyvykkääksi tiedettyyn joukkoon, mutta samalla valtuusto tarjosi *tilaisuuksia* harjoitteluun myös sellaisille kielenkäyttäjille, joilla oli suullisesta tai kirjallisesta kääntämisestä vähemmän aiempaa kokemusta. Kuten sihteerivaihdosten yhteydessä huomattiin, ei translatorinen kompetenssi kuitenkaan ole itsestäänselvyys eivätkä kaikki kahta kieltä osaavat ole taitavia kääntämään niiden välillä.

Kaupunginvaltuuston toimet mahdollistivat sen, että suomen kieltä voitiin ottaa käyttöön yhä laajemmin muun muassa käännösteksteinä. Tätä suuntausta tuki niin tamperelainen kuin kansallinenkin kieli-ideologinen ilmapiiri. Merkille pantavaa on silti se, että vaikka uusi kunnallishallinto ajoi ahkerasti suomen kielen asiaa, eivät hallinnon kanssa tekemisiin joutuneet tamperelaiset mieltäneet saaneensa tilaisuutta suomen kielen käyttöön, vaan turvautuivat asioidensa hoitamisessa mieluummin translatorisuuteen ja etsivät tarvittaessa apua saadakseen asiansa esitettyä ruotsiksi. Voidaan ehkä ajatella, että tavalliset asukkaat eivät *tahtoneet* ottaa kielellisiä riskejä. Monet suomalaisuusmiehet sen sijaan tahtoivat ajaa suomen kielen asiaa – myös kääntämisen ja tulkkauksen keinoin. Esimerkiksi maisteri Jernberg toimi monilla eri tasoilla: mielipidevaikuttajana, kielenopettajana, kääntäjänä ja suomen kielen asiaa edistävien päätösten ajajana.

5. Lopuksi

Tampereen kunnanvaltuustossa kuljettiin vuosien 1875 ja 1886 välisten translatoristen käänteiden kautta yhdenlaisesta yksikielisyydestä toisenlaiseen. Kuten artikkelin alussakin todettiin, kielipolitiikka toteutuu kolmella tasolla: virallisen ohjailun, sääntelyn ja suunnittelun ohella tärkeitä ovat kieli-ideologiat ja asenteet samoin kuin arjessa toteutuneet kielivalinnat (Spolsky 2004, 39).

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Fennomaanisen kieli-ideologian ansiosta valtion virallinen kielipolitiikka tuki suomen kielen aseman parantamista 1880-luvun lopun Suomessa. Paikallistasolla Tampereella saman aatteen kannattajat, kuten pastori Törnudd ja maisteri Jernberg, tekivät valtuustotyön arjessa suomen kieltä tukevia translatorisia valintoja, vaikka se tuottikin heille itselleen lisätyötä. Ruotsin kielen asema puolestaan oli pohjimmiltaan vakaa: pitkä hallintokielen perinne, dominoiva asema yhteiskunnassa ja ruotsin osaaminen sosiaalisen nousun edellytyksenä antoivat ruotsin kielelle vankan oloisen etulyöntiaseman suomeen verrattuna. Siltä kuitenkin näyttää puuttuneen vahva, kieli-ideologisesti motivoitunut tukijoukko, sillä kielen aseman horjuessa ei valtuuston kokouksissa esitetty samanlaisia talkoohenkisiä tarjouksia kuin suomalaisuusmiehet olivat vuosikymmen aiemmin esittäneet, eikä ruotsin asemaa hallintokielenä ryhdytty tukemaan yhteisvoimin. Toisaalta kielipolitiikan piirtämät puoluepoliittiset suhdanteetkin olivat 1880-luvulla kääntyneet ruotsinkielisten tappioksi, ja vuonna 1886 valtuuston voimasuhteet olivat jo vahvasti suomenmielisten puolella (Rasila 1984, 571).

Kääntäminen halutaan usein esittää monikielisyttä edistävänä toimintana (ks. esim. Grin 2010, 17). Koska kielten keskinäisen aseman muutos ei johtanut käännösuunnan vaihdokseen vaan käännöstoiminnan hiipumiseen, voidaan todeta, että translatorsuus oli tässä tapauksessa keino tukea suomenkielistymistä, ei monikielisyttä sinänsä. Suomen kielen edistäminen ei sekään ollut itseisarvo, vaan kielivalinnat kytkeytyivät myös demokratiapyrkimyksiin, orastavan kansalaisyhteiskunnan kasvun tukemiseen sekä tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden edistämiseen. Näitä kaikkia ajamaan valjastettiin myös translatorinen toiminta.

Kuten Tampereen kaupunginvaltuuston esimerkki osoittaa, translatorsuus ei ole vain teknisluontoista kielikoodin vaihtoa, vaan se on poliittisesti ohjaillun kielellisen dynamiikan keskeinen osatekijä (Grin 2010, 3). Ei ole kyse vain siitä, miten käännös- ja tulkkaustoiminta heijastaa vaihtuvia oloja, vaan translatorsuudella voidaan myös muuttaa niitä aktiivisesti (Grin 2010, 7). Tässä artikkelissa tavoitteenani on ollut Tampereen kunnanvaltuuston translatoristen vaiheiden kautta osoittaa, millaisia rooleja translatorsuus voi käytännössä saada ja miten sen määrää ja suuntia säätelemällä voi vaikuttaa kielipolitiikan muotoutumiseen. Kunnanvaltuuston esimerkissä kiinnostavia ovat ennen muuta alkuvaiheet, jolloin käännöstoiminta luotiin lähes tyhjästä ja talkoovoimin. Kiintoisaa on myös translatorsuuden nopea katoaminen vuosikymmen myöhemmin sen jälkeen, kun sen avulla tavoiteltu yksikielisyys oli saavutettu. Samalla katosi myös suomenmielisten aiempi yhtenäisyys: kun kielitavoite oli saavutettu, suomen kielen kannattajat

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

jakaantuivat niin tamperelaisessa kuin valtakunnallisessakin politiikassa uusiin ryhmittymiin, toisenlaisten tavoitteiden ajajiksi (Rasila 1984, 572).

Lähteet

Aineistolähteet

Asetus Ruotsin ja suomen kielen käyttämisestä erinäisissä virastoissa ja tuomioistuimissa Suomen suuriruhtinaanmaassa. Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous, 29.12.1883.

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus Palvelusmiehiltä vaadittavasta Suomen kielen taidosta, ja Suomalaisten Translaattorien ottamisesta maalle. 1.12.1851.

Kielireskripti. Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous, 26/1863.

Kunnallisasetus. Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous, 40/1873.

Snellman, J.V. Suomen kielen käyttö virastoissa ja tuomioistuimissa, lausunto senaatin täysistunnossa 11.5.1864.

Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1875. Tampereen kaupunginarkisto.

Tampereen kaupungin vuosikirja. Ensimmäinen vuosikerta 1881. / Årsbok för Tammerfors stad 1881. Tampere: Emil Hagelbergin ja Kumpp. kirjapaino.

Tampereen kaupungin vuosikirja. Toinen vuosikerta 1882. / Årsbok för Tammerfors stad 1882. Tampere: Tampereen kirjapaino.

Kirjallisuus

- Koskinen, Kaisa 2019. Translatorsuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.
- Grin, Francois. 2010. Translation and the dynamics of multilingualism. *Cahier de recherche élf 3* [verkkoaineisto]. [viitattu 26.5.2019]. Saatavissa : <https://www.unige.ch/fti/elf/en/research-and-activities/documents/>.
- Haapala, Pertti. 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Tampere: Vastapaino / Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Heikkinen, Vesa, Hiidenmaa, Pirjo & Tiililä, Ulla. 2000. *Teksti työnä, virka kielenä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kinnunen, Tuija & Koskinen, Kaisa (toim.). 2010. *Translators' agency* [verkkoaineisto]. [viitattu 17.1.2019]. [Tampere Studies in Language, Translation and Culture, B series.] Tampereen yliopisto, Tampere. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8082-9>.
- Koskela, Merja, Koskinen, Kaisa & Pilke, Nina. 2017. Bilingual formal meeting as a context of translatoriality. *Target* 29:3, 464–485.
- Koskinen, Kaisa (toim.). 2013. *Tulkattu Tampere*. Tampere: Tampere University Press.
- Koskinen, Kaisa. 2014. The art of governing by translation. Teemanumerossa *Translation in institutions*, toim. Ji-Hae Kang. *Perspectives* 22:4, 479–492.
- Koskinen, Kaisa. tulossa. Translating in an emerging language policy: Tampere City Council 1875–1887. Julkaisussa: D'hulst, Lieven & Koskinen, Kaisa (toim) *Translating in town: A history of local translation policies during the European 19th century*. London: Bloomsbury.
- Meylaerts, Reine. 2013. Multilingualism as a challenge for translation studies. Julkaisussa: Millán, Carmen & Bartrina, Francesca (toim.) *The Routledge handbook of translation studies*. London: Routledge, 519–533.
- Paloposki, Outi. 2016. Translating and translators before the professional project. Teemanumerossa *The translation profession*, toim. Helle Dam & Kaisa Koskinen. *Journal of Specialized Translation* 25, 15–32. [verkkoaineisto]. [viitattu 17.3.2016]. Saatavissa: http://www.jostrans.org/issue25/art_paloposki.php.

Koskinen, Kaisa 2019. Translatorisuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla. Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 165–181.

Rasila, Viljo. 1984. *Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampere: Tampereen kaupunki.

Sinisalo, Uuno. 1932. *Tampereen suomalainen klubi I. Ensimmäiset neljä vuosikymmentä 1891–1931*. Tampere: Tampereen suomalainen klubi.

Sinisalo, Uuno. 1970. Tampereen lehdistön vaihteita 100 vuoden aikana. Teoksessa *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia VI*. Tampere: Tampereen historiallinen seura, 265–315.

Spolsky, Bernard. 2004. *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Voionmaa, Väinö. 1932. *Tampereen kaupungin historia III*. Tampereen historia itämaisestä sodasta suurlakon aikoihin. Tampere: Tampereen kaupunki.